

Ірина Бушман

РЕЛІГІЙНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Розглядається питання реформування системи освіти в Україні в світлі Болонського процесу, визначаються зміни, які охопили вищу школу, поставили перед педагогами, управлінськими структурами низку питань про концептуальне переосмислення підходів до освіти.

Формування українського етносу пов'язане з релігійним світоглядом. Релігійно-моральне виховання є складовою частиною української системи виховання, відповідає українській ментальності.

Ключові слова: релігійність, світогляд, ментальність, освіти, релігія, право, моральність.

Питання щодо взаємодії духовної і світської систем освіти розглядається насамперед у координатах морального оздоровлення і релігійного просвітництва нації та розбудови демократичних засад соціуму.

Комплексне співвідношення духовного та світського в освітньому процесі — це наслідок бачення ракурсу виховання толерантності, формування відчуття власної причетності до відповідної культурно-духовної традиції, свого буття та ціннісними орієнтаціями людства.

Історія людства свідчить що система виховання віддзеркалює культурне надбання, духовний рівень розвитку суспільства, духовності у цілому. Релігія як частина духовного світу людини розглядалась як ідеологічна основа морального виховання, її необхідна складова. На думку М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, І. Огієнка, М. Орлика, М. Стельмаховича, Д. Степовика та інших релігійне виховання зумовлювалося внутрішньою релігійністю української нації, є характерною рисою українського менталітету.

Релігійність також притаманна українській філософії (Н. Арестова, А. Бурлакова), на думку інших дослідників (А. Колодний, М. Лук, В. Москалець, Ю. Скороход, Ю. Федів, Л. Филипович), релігійність — основа української духовності.

Значну роль церкви у розвитку освіти та вихованні відмічалось у працях з історії педагогіки (С. Бабишин, Г. Білавич, М. Гриценко, Б. Заклинський, Н. Калениченко, О. Любар, Б. Савчук, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Д. Федоренко, М. Ярмаченко та ін.).

Думки сучасних педагогів щодо напрямків виховання молодого покоління, зокрема про шляхи успадкування духовних надбань українського народу, розбігаються. Розглядають як спосіб необхідного вивчення християнської етики (Л. Гриза, М. Романенко), або потребу введення курсу релігієзнавства (Л. Шугає-

ва, Ю. Терещенко), інші вважають, що слід відокремлювати поняття релігійна освіта та релігійне виховання (А. Бойко, Н. Лавриченко, В. Пащенко).

Соціально-філософські, політологічні та соціологічні джерела присвячені розгляду релігії як соціального інституту для інтеграції суспільства, яке вона посідає значне місце. Теорії місця релігії в суспільстві як соціального інституту соціологів Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, П. Сорокін та ін. спонукали до розвитку вивчення суспільства, викликали формування різноманіття теорій та поглядів.

Метою цієї статті є аналіз деяких аспектів поняття релігійності, співіснування системи освіти, права та релігії, проблеми формування системи смисложиттєвих орієнтацій сучасної людини.

Релігійність, на відміну від самої релігії в її певному конфесійному визначенні, будучи складним, багатосистемним, поліфункціональним і динамічним феноменом, зазнає постійних трансформацій як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях.

На підставі вивчення доробку класиків, посткласиків та сучасників західної і вітчизняної науки можна стверджувати, що релігійність є динамічною, багатоструктурною і багаторівневою системою, основними складовими або компонентами якої виступає віроповчальна (релігійне світорозуміння), соціально-психологічна (релігійне світовідчуття) та обрядово-побутова (релігійне світоставлення) релігійність, що тісно взаємопов'язані і взаємодіють. Релігійність — це ознака віруючої людини та громади, суспільства; головна характеристика епохи чи людини; певний стан індивідуальної та суспільної свідомості тощо. За своєю суттю релігійність є проявом суб'єкта, в ролі якого постає людина (індивід, група, колектив, нація, певне суспільство, людство), в ній (релігійності) втілюється і через неї об'єктивується релігія.

У західній науці за останні 80 років у вивченні релігії й релігійності виокремлюються чотири підходи або дослідницькі напрями: психоаналіз, біхевіористичний підхід, культурологічний напрям, синкретичний підхід. Серед теорій вивчення релігії й релігійності 90-х років ХХ ст. розглядаються теорії раціонального вибору, секуляризації і глобалізації релігії.

Певних змін зазнає і бачення філософом іншої сторони взаємодії права і релігії, а саме відносин держави і церкви, які мають бути такими: держава визнає за вселенською церквою вищий духовний авторитет, який визначає загальний напрямок доброї волі людства і кінцеву мету її історичної дії, а церква надає державі усю повноту влади для узгодження законних мирських інтересів і політичних справ з цією вищою волею і вимогами кінцевої мети, так щоб у церкви не було ніякої примусової влади, а примусова влада держави ніяк не зачіпала область релігії.

Право на релігійну освіту закріплене міжнародними правовими актами — “Загальною Декларацією прав людини” (1948), “Міжнародним пактом про громадянські та політичні права” (1966), “Першим протоколом до Конвенції про захист прав і основних свобод людини” (1950), Декларацією “Про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань” (1981) тощо, які ратифіковані Україною.

Багато філософів присвятило свої роздуми та праці проблемам права та релігії, наприклад, розгляд основних концепцій співвідношення права і релігії у російській філософії права, найбільш плідна розробка яких проводиться у кінці XIX — першій половині XX сторіччя. Основні положення співвідношення права і релігії у творчості російських православних філософів кінця XIX — першої половини XX ст. відображені у працях В. С. Соловйова, Б. П. Вишеславцева та І. О. Ільїна як найбільш яскравих представників дуалістичного і моністичного підходів до співвідношення релігії і права.

Релігійна, православна тема завжди посідала у російській філософії особливе місце, релігія цементувала і утримувала у спокої суспільство; нарешті, сама православна релігія¹ обумовила існування того, що Ю. М. Лотман називав “принциповим дуалізмом російської цивілізації”².

Коло проблем нормативного регулювання суспільного життя вирішувалась з урахуванням релігійного чинника. Тому співвідношення права і релігії — одна з центральних тем російської філософії права з часів “Закону і благодаті” Іларіона, яка набуває свого розквіту у кінці XIX ст. Особливо це помітно у творчості філософів, які розвивали ідеї природного права на релігійній основі — В. С. Соловйов, М. О. Бердяєвим, Б. П. Вишеславцевим, І. О. Ільїним, С. Л. Франком та багато інших.

У цілому можна виокремити два протилежні підходи при вирішенні питань взаємодії і взаємовпливу права і релігії: дуалістичний (право і релігія мають бути розділені), серед представників якого були М. О. Бердяєв, Б. П. Вишеславцев, С. Л. Франк, і моністичний (право і релігія повинні існувати в єдності), позиції якого відстоював, зокрема, І. О. Ільїн³.

Одну з основ філософії моралі В. С. Соловйова становить думка про те, що суспільна організація і правові установи, безумовно, потрібні для морального прогресу.

Необхідно підкреслити, що за В. С. Соловйовим сама категорія “моральність” має яскраво виражений релігійний, християнський характер, а тому встановлення зв’язків між правом і моральністю у цього автора є фактично одним з аспектів розгляду співвідношення права і релігії.

Для відмежування права і моральності Соловйов використовує відомий принцип Шопенгауера “нікому не завдавай шкоди, але усім, скільки можеш, допомагай”⁴.

У цілому, вирішення проблем співвідношення права і релігії, запропоноване російською православною філософією кінця XIX — першої половини XX ст., сприяло розвитку певних позитивних світоглядних тенденцій щодо права у суспільстві (зокрема, ідеї природного права, соціальної держави тощо), що може бути предметом окремого дослідження. Водночас, неподоланим залишилося тяжіння до зменшення регулятивних можливостей права, розгляд останнього лише як допоміжного інструменту на шляху самовдосконалення людини.

Проблемі співвідношення освіти та релігії присвячені роздуми німецького філософа Л. Фейєрбаха. Він розуміє, що пізнавальна позиція генетично пов'язана з реалізацією людиною потреби мати справу зі світом ідеального, зі світом свідомості, предметним полем якої виступали релігійні уявлення. Усі культури різноманітні, тому що в їхній основі лежить не єдине наукове розуміння суті об'єктивного, а релігійна концепція буття — продукт творчої активності свідомості.

Освіта розцінюється Фейєрбахом як шлях, де відчуження, результатом якого є релігія, стає продуктивним й одночасно знімається, переборюється. Будь-яке знання, що сприймається у вигляді інформації, відчужене від людини, але, стаючи елементом її світогляду, ця інформація переходить у сферу особистого досвіду. Бог, говорить Л. Фейєрбах, це об'єктивована сутність почуття. Зрозуміло, у релігії ця людська сутність не розкривається безпосередньо. Фейєрбах не звертає увагу, що за релігійним оповіданням стоїть не просто його сюжет, істотним є не те, чому людина ставиться до даного тексту як до священного, а те, чому виникає й яку роль відіграє таке ставлення. Вироблення в людства настанови до традиційної діяльності мало практичні наслідки: тільки з появою такої здатності могла виникнути освіта. Школа завжди наполягає на засвоєнні певних зразків. Така освіта — потреба культури, але ця потреба йде врозріз із сутністю людини як творчої істоти.

Фейєрбах не помічає того, що якби релігія не виступала відчуженою формою духу, людина не змогла б підійти до відкриття таких відчужених від особистості сфер культури, як освіта, що відчуження інформації у вигляді знання робить людину більш вільною. Критикуючи відчуження, Фейєрбах не звертає увагу на його необхідність для розвитку пізнання й інституту освіти.

Розвиток українського суспільства як демократичної, відкритої системи, що долає ідеологічні штампи минулого, значною мірою залежить від глибини теоретичного осмислення явищ і процесів його багатогранної, різновекторної, суперечливої реальності, в тому числі й духовної. Одним із виразників останньої є релігія як суспільно-історичне явище і релігійність як опредмечування, об'єктивізація цього надіндивідуального феномена

в свідомості, поведінці, способі життя окремих індивідів, які входять до певних релігійних спільнот.

Формування цілісного погляду на релігійність як багатовимірний духовний феномен, як елемент загальної соціально-культурної системи дасть змогу визначити систему критеріїв релігійності і її співвідношення з іншими суспільними системами, зокрема системою освіти.

- 1 Бачинин В. А., Никитин И. Ю. Истоки конфликта между византизмом и евангелизмом (Исторические портреты Иосифа Волоцкого и Нила Морского) — СПб.: Б/и, 2003. — С. 4.
- 2 Лотман Ю. Н. История и типология русской культуры. — СПб: Изд-во ЛГУ. — 2002. — С. 89.
- 3 Зеньковский В. В. История русской философии. — Харьков: Фолио; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — С. 458.
- 4 Антен Лахути Алиева кызы. Вопросы нравственности и права в религиозной философии Вл. Соловьева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия. — 1999. — № 5. — С. 70.
- 5 Ильин И. А. Теория права и государства / Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003.
- 6 Нерсисянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. — М.: Изд-во НОРМА, 2000.
- 7 Віллем Жан-Поль. Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006.
- 8 Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. — К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008.

Summary

Iryna Bushman

RELIGIOSITY AS PART OF A SOCIAL AND EDUCATIONAL SPACE

The question of reforming the system of education in Ukraine according to the Bologna process, determines the change, covering high school, set before the teachers, management structures, a number of issues on a conceptual rethinking of approaches to education.

Formation of the Ukrainian nation associated with the religious worldview. Religious and moral education is part of the Ukrainian system of education meets the Ukrainian mentality.

Keywords: religion, worldview, mentality, education, the Bologna process